

УДК 94/322(47+57)«19»

Ю. В. Вільховий

**АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В СРСР:
МЕХАНІЗМ ВИРОБЛЕННЯ І ПРОБЛЕМИ ВТІЛЕННЯ
(СЕРЕДИНА 1940-х – 1960-і РОКИ)**

Автор розкриває механізм вироблення і впровадження через органи партійної і державної влади політики щодо релігії і церкви в СРСР, а також аналізує проблеми інтеракції суб'єктів цієї політики. Мова йде про взаємодію різних гілок законодавчої, виконавчої і партійної влади в СРСР у контексті вироблення і реалізації політики щодо релігійних об'єднань. Автор говорить про шляхи взаємодії органів радянської і партійної влади із судовими і правоохоронними структурами,

що забезпечували дотримання «соціалістичної законності» щодо церков і віруючих. Він розглядає діяльність Ради у справах РПЦ і Ради у справах релігійних культів, наголошує на прихованій боротьбі між ними, аналізує їхній кадровий склад, а також взаємини з вищим керівництвом держави. У дослідженні представлені деякі маловідомі науці аспекти, що стосуються процесів реєстрації релігійних громад, характеру атеїстичної роботи, а також розкольницької діяльності серед церков органів державної безпеки.

Ключові слова: релігійна політика, церква, Рада у справах РПЦ, Рада у справах релігійних культів, ідеологічний відділ ЦК КППС, релігійні організації, законодавство про релігійні культу, духовництво, віруючі.

Сучасна історична наука на сьогодні приділила достатньо уваги характеру релігійної політики СРСР. Особливо це стосується суб'єктів цієї політики, які діяли упродовж 1940-х – 1960-х років. Зараз перед науковцями стоїть актуальне завдання комплексного осмислення їхньої інтеракції у часовій площині. Владні структури та особистості займали різні місця та, відповідно до цього, мали неоднакову вагу у системі координат антирелігійної політики. На що вони впливали, які функції виконували, яким чином взаємодіяли між собою? Політбюро, ЦК КППС, Уряд, Президія Верховної Ради СРСР, КДБ, Рада у справах релігійних культів, Рада у справах РПЦ, МВС, Прокуратура, партійні та радянські органи влади тощо брали участь у розробці державної політики, щодо релігії. Проте їх внесок у цю політику був різним.

Метою статті є визначення місця і ролі суб'єктів релігійної політики, їх взаємини та взаємовплив у контексті вироблення антирелігійної політики СРСР у середині 40-х – 60-х роках ХХ століття.

Проблемою політики радянської держави займався дуже багато науковців (як вітчизняних так і зарубіжних). Серед них слід назвати В. Пашенка, В. Войналовича, О. Уткіна, О. Бажана, Р. Сігарчука, А. Киридон, Л. Бабенко, О. Ігнатушу, В. Яшенка, Л. Алексеєву, В. Єленського, М. Бабія, О. Панич, І. Луковенка, Т. Грушеву, Л. Швеця, О. Лахна, І. Саламаху, Ю. Помаз.

Радянська держава була тоталітарною за своєю сутністю, являючи собою жорстке системне утворення. У структурі системи існували суб'єкти, що мали різні цілі, завдання та функції. У рамках системи відбувалися вертикальні та горизонтальні взаємовідносини суб'єктів. У рамках релігійної політики, також існували свої суб'єкти. Для ефективної розробки та впровадження рішень, щодо релігійних питань, була побудована система, яку ми умовно розподілили на 3 вертикально інтегровані групи суб'єктів. Ці суб'єкти виконували різні завдання у системі координат антирелігійної політики СРСР. Ці групи склалися з: «ідеологів», «адміністраторів» та «виконавців». У нашій статті ми охарактеризуємо функціонування двох перших груп, оскільки «виконавці» практично не впливали на вироблення антирелігійної політики, почасти були «гвинтиками» системи, хоча і забезпечували безпосереднє виконання її рішень [13, с. 179-180].

Ідеологи радянського і партійного керівництва мали найбільший рівень повноважень та найнижчий відповідальності. До 1953 року головним ідеологом релігійної політики в СРСР був Й. Сталін. За часів М. Хрущова ідеологи утворювали найвищу партійну номенклатуру. Група «ідеологів» як суб'єкт була необмежена у владних повноваженнях, формуючи вектор антирелігійної політики, визначаючи її цілі та завдання [13, с. 180].

Формування «нової релігійної політики» відбувалося особисто Й. Сталіним, із залученням керівництва структур державної безпеки. В. Меркулов (керівник органів держбезпеки) брав безпосередню участь не лише у процесі опрацювання нового формату державно-церковних взаємин, а і в затвердженні керівників новоутворених органів, що мали дуже широкі повноваження у питаннях політики щодо релігії. Так, керівником Ради у справах РПЦ став полковник держбезпеки Г. Карпов, а його колега – полковник І. Полянський був призначений головою Ради у справах релігійних культів. У той же час в особистій картці І. Полянського було вказано, що «в 1944 році, він був призначений начальником відділу 2-го управління НКДБ» [10, с. 204-240]. Таку ж картину ми бачимо і в Раді у справах РПЦ. У бесіді з Г. Карповим 13 жовтня 1943 року В. Молотов заявив: «Якщо ваша посада в НКДБ не публікується в газетах і не є фактом офіційної гласності, то я вважаю можливим сумісництво...» [2, с.164].

Таким чином, можна стверджувати, що в середині 1940-х років структури держбезпеки повністю контролювали політику СРСР у релігійній сфері. Усі головні напрями цієї роботи очолювали їхні висуванці. На Заході існувала думка, що обидві Ради упродовж усього часу свого існування були лише таємними підрозділами держбезпеки, що займалися справами «церковників і сектантів». Зокрема цієї точки зору дотримувався відомий дослідник Б. Боцюрків [8, с. 31]. Насправді це було набагато складніше.

З другої половини 1940-х, керівники обох Рад, починають дистанціюватися від свого колишнього керівництва, діючи більш незалежно. Цьому сприяло виведення до резерву держбезпеки керівників Рад. Проте це викликало зворотну реакцію.

25 липня 1948 року міністр МДБ В. Абакумов подав Й. Сталіну велику доповідну записку, в якій йшлося про «активізацію останнім часом діяльності церковників і сектантів по охопленню населення релігійним і ворожим впливом» [9]. В. Абакумов звертав увагу Й. Сталіна на неефективність роботи Рад у справах РПЦ (РСРПЦ) і у справах релігійних культів (РСРК) щодо протидії «церковникам». Підстав для цього було більш ніж достатньо. За словами Голови Всесоюзної Ради Євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) Я. Жидкова, «до 1947 року тільки в зареєстрованих громадах (3500 громад) налічувалося 350000 осіб, а з сім'ями та особами, на яких поширюється євангельський вплив, кількість досягає до 4-х мільйонів осіб» [7, с. 12; 13, с. 184]. При цьому, поза реєстрацією залишалися більше 50 відсотків громад ЄХБ у СРСР.

В. Абакумов мав нагоду відзначити своє відомство: «Органами МДБ з 1.01.1947 по 1.06.1948 роки, по Радянському Союзу, за активну підривну діяльність було заарештовано 1968 церковників і сектантів, з них православних –

679» [9]. Зрозуміло, що керівництво МДБ розраховувало скористатися зростанням релігійності в СРСР для того, щоб повернути очільників Рад під свій контроль.

Разом з тим, походження керівництва Рад впливало на їх кадровий розподіл. Показово було і те, що голова РСРПЦ Г. Карпов у 1952 році в листі на ім'я Г. Маленкова, який в той час був одним із кураторів «ідеологічного фронту», обстоював точку зору, згідно якої «...із зрозумілих причин апарат обох Рад у своїй оперативній частині потрібно укомплектовувати з кадрів органів МДБ» [16; 13, с. 184-185].

До числа інших можновладців, що намагалися долучитися до ідеологічної групи та вирішувати питання антирелігійної політики можна віднести К. Ворошилова та А. Жданова. У перші повоєнні роки К. Ворошилов намагався активно долучитися до політики у сфері релігії. Він писав листи головам Рад, допомагав їм у вирішенні проблем, що виникали, брав участь у дискусіях щодо вироблення стратегії і тактики щодо релігійних інституцій. Проте, у 1948 році його було «жорстко поставлено на місце» [13, с. 184-185].

10 серпня 1948 року К. Ворошилов (як заступник Голови Ради Міністрів), відповідно до подання Рад, яке було узгоджене з місцевими органами, підписав розпорядження Радміну СРСР №11365 рс. У ньому дозволялося відкрити 28 церков та молитовних будинків в СРСР. Проте це розпорядження було відмінено Постановою Радміну СРСР від 28 жовтня 1948 року за №4055-1626с. Формальною причиною відміни рішення було те, що розпорядження підписав не Голова Ради Міністрів. Рішення ЦК з цього питання було розіслано усім місцевим владним органам [13, с. 186]. Той факт, що 28 церков і молитовних будинків (відкритих за розпорядженням Радміну і за підписом К. Ворошилова) були закриті, спричинив різку зміну, щодо клопотань віруючих про відкриття церков як в центрі, так і на місцях. І хоча Ради двічі (4 грудня 1948 року за №1132с та 11 грудня 1948 року за № 1161 с) зверталися з проханнями відкриття 23 церков и 5 молитовних будинків, але ці питання навіть не розглядалися на Президії Ради Міністрів СРСР, зі «зрозумілих причин» [14, арк. 8-9]. Після вище зазначеного випадку і у подальшому К. Ворошилов більше в антирелігійну політику не втручався.

Можливо найвпливовішою особою щодо питань релігії міг бути член Політбюро ЦК ВКП(б) А. Жданов. Ми не бачимо його «публічної» активності: листування з головами Рад, участь у обговореннях, але цікавою є доповідь на його ім'я під грифом цілком таємно «Про підсумки роботи Ради у справах Руської православної церкви при РМ СРСР за 1946 рік», надана йому Г. Карповим 14 лютого 1947 року. Невідомо як би склалася «релігійна робота» А. Жданова, але 31 серпня 1948 року він помер.

Після смерті Й. Сталіна, органи держбезпеки остаточно втратили «ексклюзивний» вплив на антирелігійну політику, поступившись місцем ідеологічним структурам вищого партійного керівництва. Причиною цього була боротьба за владу, яка розгорнулася у її вищих ешелонах. У структурах держбезпеки розпочинаються активні чистки. Усього за 10 років, керівництво

КДБ було оновлено декілька разів. М. Хрущов, а пізніше Л. Брежнев не забували періодично «пускати кров» комітету.

У такій ситуації працівникам держбезпеки було просто не до релігії. Саме у цей час релігія стала сферою інтересів ідеологічного відділу ЦК КПРС. Цікаво, що перегітання влади проходило як у політичній, так і в кадровій площинах.

Незважаючи на те, що керівники Рад на той час вже не були діючими офіцерами держбезпеки, зміни у вищому партійному керівництві їх не могли не зачепити. 1956 рік став для керівників Рад важким. Наприкінці листопада 1956 року помирає І. Полянський (голова РСРК). Сьогодні не можливо сказати, чи була його смерть випадковістю, але через півроку після цього (28 травня 1957 року) Постановою Радміну СРСР № 591 за підписом Голови Ради Міністрів М. Булганіна, Головою РСРК було призначено О. Пузіна. Він до цього очолював Головне управління з радіоінформації і був явним висуванцем ідеологічного відділу ЦК. Це була перша знакова подія [13, с. 187].

Після XX з'їзду, Комітет партійного контролю при ЦК КПРС встановив, що голова РСРПЦ Г. Карпов у «1937 – 1938 роках здійснював масові арешти ні в чому не винних громадян, застосовував тортури та інші збочені методи ведення слідства, а також фальсифікував протоколи допитів заарештованих» [11]. Ставилось питання про виключення Г. Карпова з КПРС. У результаті йому була оголошена сувора догана, із занесенням до облікової картки, але ще 3 роки він продовжував очолювати РСРПЦ [11].

Другою знаковою подією, яка остаточно закріплювала гегемонію Ідеологічного відділу, стало зняття Г. Карпова з посади. У своїй доповіді від 21 квітня 1960 року новообраний Голова РСРПЦ В. Куроедов, піддав розгромній критиці свого попередника, проголосивши новий етап у боротьбі з релігією в СРСР. Це відбувалося під партійним гаслом «ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культури» [5, арк. 78-81]. Таким чином, незважаючи на те, що діяльність Рад все ж таки здійснювалася в безпосередньому контакті з КДБ СРСР, до середини 1960-х років КДБ програвав боротьбу з ідеологічним відділом ЦК за вплив на Ради [17].

Оскільки на перший план у боротьбі з релігією вийшов Ідеологічний відділ, то постало питання – хто безпосередньо міг очолити наступ на релігію наприкінці 1950-х – у першій половині 1960-х років? На це питання немає однозначної відповіді. Однією із великих білих плям в історіографії радянського періоду, є проблема сфер відповідальності і функцій вищого політичного керівництва, яке уособлювало Політбюро ЦК КПРС. Нажаль, сьогодні доступ до архіву Політбюро різко обмежений, а тому ми лише можемо робити припущення [13, с. 187].

З огляду на те, хто опікувався ідеологічними питаннями можна стверджувати, що це міг бути або М. Суслов, або Л. Іллічов. Проте, з іншого боку, політична вага цих людей була різною. М. Суслов був членом Політбюро, а Л. Іллічов – ні. Відтак дослідник Вальтер Заватські висловив думку, що саме Л. Іллічов, висуванець М. Хрущова з 1956 року, курував, а з 1959 року очолив антицерковний рух [8, с. 77]. Хоча Л. Іллічов, як ми вже зазначали, на відміну від М. Сусллова, не був

членом Політбюро, але як висуванець М. Хрущова користувався його впливом [13, с. 187-188].

Кар'єра Л. Іллічова із самого початку тісно була пов'язана з Агітпропом. 23 червня 1951 року він був призначеним головним редактором газети «Правда», а в жовтні 1952 року його висунули кандидатом в члени ЦК КПРС. Піком його кар'єри були роки правління М. Хрущова. Саме за М. Хрущова ми бачимо стрімкий злет кар'єри Л. Іллічова. Можемо стверджувати, що саме він відповідальний за те, що відбувалося в СРСР у питаннях релігії упродовж 1957 – 1964 років.

Із зняттям 29 березня 1965 року з найвищих постів у державі М. Хрущова, політична кар'єра Л. Іллічова призупиняється. Його знімають з посад секретаря, голови ідеологічної комісії і завідувача ідеологічним відділом ЦК КПРС. Він отримав пост заступника міністра закордонних справ СРСР, а через рік позбувся членства в ЦК КПРС.

Далі декілька слів скажемо про так званих «адміністраторів». Це були суб'єкти, які адміністрували визначені цілі та завдання. Вони завжди були висуванцями. Головними «адміністраторами» антирелігійної політики були РСРПЦ та РСРК [6, с. 1]. Цікаво, що діяльність новостворених структур не потрапляла під дію Указу про культу від 1929 року, (уточненого в 1932 році), який покладав нагляд за діяльністю церков на місцеві комісії. Зберігалася існуюча процедура реєстрації релігійних громад у місцевих органах влади. Проте, повноваження новостворених Рад у деяких ситуаціях викликали подив. Наприклад, лист глави Ради у справах РПЦ Г. Карпова до Патріарха Алексія, фактично визнавав патріархію юридичною особою та надавав право володіти власністю, хоча, формально, закон це забороняв [13, с. 188].

Практично відразу після створення Рад (у 1943 і 1944 роках) між ними почалася боротьба, яка досягла свого апогею у 1965 році. Варто зауважити, що РСРК була організацією другого рівня в порівнянні з РСРПЦ. Г. Карпов, спілкувався із Й. Сталіним частіше за І. Полянського. Можливо, сталінська довіра до Г. Карпова була пов'язана з тим, що до революції той закінчив православну духовну семінарію, в громадянську війну воював у Червоній Армії, а потім виявив свою активність, працюючи в НКВД. Г. Карпов вважав, що РСРК не потрібна і має бути інкорпорована у структуру РСРПЦ. Це виражалося у «дорученнях», чи «обов'язковому ознайомленні» з рішеннями РСРПЦ, які вона надсилала до РСРК.

Спроби об'єднати Ради Г. Карпов почав ще за життя Й. Сталіна і робив це неодноразово (за життя Й. Сталіна це було зроблено тричі). Так, 29 червня 1954 року він ініціював спільну нараду членів обох Рад за участю секретарів партійних організацій і голів міськкомів «щодо перебудови їх апарату» [14, арк. 74-78]. Головував на нараді Г. Карпов, а секретарем наради був М. Кольцов, який представляв квоту РСРК. Представники РСРПЦ вимагали об'єднання, а їх колеги з РСРК захищалися. Підбиваючи підсумки наради Г. Карпов заявив, «що він є прибічником об'єднання, але якщо ця пропозиція не буде прийнята, треба

скоротити апарат Рад до 3 членів і реорганізувати апарат уповноважених Рад» [14, арк. 74-78; 13, с. 188].

5 вересня 1954 року Г. Карпов надіслав до ЦК КПРС «Доповідну записку», в якій, спираючись на рішення ЦК КПРС від 25 січня 1954 року «Про серйозні недоліки в роботі державного і партійного апарату» зазначав, «що, на його думку, є необхідність повернути до розгляду в ЦК КПРС питання про об'єднання Рад» [14, арк. 74-78]. Г. Карпов був на стільки захоплений цією ідеєю, що навіть пропонував нову назву Ради – «Рада у справах Православної церкви та інших релігійних об'єднань при Раді Міністрів СРСР» [14, арк. 74-78].

Проте, відповідь ідеологів була дуже жорстка. 13 вересня 1954 року він отримав лист Відділу пропаганди та агітації. У ньому зазначалося, що «питання об'єднання Рад вже розглядалась на Секретаріаті ЦК КПРС в 1953 році і було вирішено негативно, тому піднімати його знов, нема ніякої необхідності» [14, арк. 27-28]. Щодо пропозиції надати право Голові РСРПЦ прямо звертатись до обкомів партії, було зазначено, що «вона є ні що інше, як спроба поставити РСРПЦ над місцевими партійними органами і тому в своїй основі – помилкова... Звернення тов. Карпова безпосередньо до обкомів партії може бути розтлумачено місцевими партійними організаціями як тиск на них з позиції церкви» [14, арк. 27-28].

Все ж таки Г. Карпову вдалося домогтися того, щоб у деяких випадках, на місцях, обов'язки уповноваженого РСРПЦ та РСРК поєднувала одна особа (поєднуючи дві посади). До початку 1960-х років кількість сумісників зросла, що стало однією з передумов об'єднання Рад у єдиний орган. Наступники Г. Карпова та І. Полянського – О. Пузін і В. Куроєдов (обидва висуванці агітпропу) продовжили боротьбу між Радами. Ініціатива щодо об'єднання знову виходила від РСРПЦ [15, арк. 2-3]. Проте, РСРК вдалося втримати позиції. Ідеологічний відділ ЦК КПРС виступив проти об'єднання Рад.

Проте, після зміни влади у жовтні 1964 року, об'єднання відбулося. У 1965 році було утворено єдину Раду у справах релігій при РМ СРСР. У зв'язку з цим у грудні 1965 року, апарат Уповноважених РСРК в союзних, автономних республіках припинив свою діяльність. У союзних, автономних республіках було створено єдиний апарат Уповноважених РСР при РМ СРСР. Так в Українській РСР апарат Уповноваженого РСР при РМ СРСР був створений 25 січня 1966 року (постанова ЦК Компартії України і РМ УРСР за №112) [13, с. 189].

Формально, це було зроблено для оптимізації роботи уряду з релігійними організаціями. Фактично ж це було закінчення внутрішньої боротьби між Радами, у якій перемогу отримала РСРПЦ. Чималу роль у цьому відіграли як успіхи РСРПЦ, так і явні невдачі РСРК. До заслуг першої ставилося повне підпорядкування РПЦ Радянській державі, унаслідок чого (як у СРСР, так і за його межами) РПЦ успішно виконувала настанови радянського керівництва. Невдачами другої – були розкол в Євангельському русі, відвертий відхід п'ятидесятників від ВРЄХБ, виникнення Ради Церков ЄХБ (яка згодом псувала життя радянському керівництву не лише усередині СРСР, але і за його межами).

Радянське керівництво (ідеологи) цього пробачити не могло. На чолі нової структури став керівник РСРПЦ В. Куроедов, який керував нею до 1984 року.

Таким чином, об'єднання Рад зняло конфлікт, що спостерігався між структурами в групі «адміністраторів». Конфлікт у групі «ідеологів» також було знято. У структурі органів радянської держави нова РСР була підпорядкована РМ СРСР, але виконувала вказівки, що надходили від ідеологічного відділу ЦК КПРС. Нова Рада здійснювала свою діяльність у контакті з КДБ СРСР, а саме з управлінням, що займалося боротьбою з ідеологічними диверсіями [12, с. 514; 1, с. 128-129; 13, с. 190]. Таким чином, РСР стала певним компромісом у боротьбі, що спостерігалася до того часу.

Стосовно дій силових суб'єктів, особливий інтерес викликає «Огляд практики застосування законодавства про відділення церкви від держави і школи від церкви і про релігійні культури», виданий Судовою колегією з кримінальних справ Верховного Суду СРСР, Відділом із нагляду за розглядом у судах кримінальних справ Прокуратури СРСР 15 березня 1965 року. Ця брошура-інструкція призначалася тільки для працівників прокуратури, знаходилася під грифом таємно [18; 13, с. 190]. У ній стисло називаються факти використання міліції, судів і прокуратури проти віруючих. Проте, по суті, це було механічне відпрацювання тих рішень, що надходили згори. У цій брошурі міліції, прокурорам та суддям докоряли в тому, до чого раніше спонукали [18; 13, с. 191].

Практично всю відповідальність (як перед керівництвом, так і перед суспільством) за втілення антирелігійної політики на місцях несли безпосередні виконавці. Вони використовувалися як громовідвід для безпосередніх розробників цієї політики. Виконавці не мали жодного впливу на її формування. Більше того, у влади дефіциту виконавців не було, тому їх часто міняли (наприклад, за «перегини на місцях») [4].

Насамкінець зазначимо, що не зважаючи на те, що державний механізм Радянського Союзу був системним, тоталітарним утворенням, ще за життя Й. Сталіна у сфері політики, щодо релігії почали відбуватися глибокі політичні процеси. Бажання посилити свій вплив змушувало іноді представників різних владних структур йти на відверті конфлікти. У результаті цих конфліктів страждали прості віруючі. Таким чином, проблема суб'єктів релігійної політики та їх взаємин є дуже важливою для усвідомлення процесів, що проходили в антирелігійній політиці СРСР середини 1940-х – 1960-х років.

Список використаних джерел

1. Горбатов А. В. КГБ и религиозные организации в Сибири [Текст] / А. В. Горбатов // Вопросы истории. – 2008. – №6. – С. 128–132.
2. Грідіна І. М. Православні віруючі України у роки Другої світової війни [Текст] : монографія / І. М. Грідіна. – Донецьк : Норд-Прес, 2006. – 212 с.
3. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 4021. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 122.
4. ДАДО. – Ф. 4021. – Оп. 1. – Спр. 192. – Арк. 13.

5. ДАДО. – Ф. 4021. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 78–120.
6. Державний Архів Російської Федерації. – Ф. 6991. – Оп. 4. – Спр. 1. – Арк. 1.
7. Жидков Я. И. Из истории русского Евангельско-баптистского движения в СССР [Текст] / Я. И. Жидков // Братский вестник. – 1947. – №5. – С. 10–14.
8. Заватски В. Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны [Текст] / Вальтер Заватски. – М. : ИЦ-Гарант, 1995. – 560 с.
9. Игумен Дамаскин (Орловский). Гонения на Русскую Православную церковь в советский период [Электронный ресурс] / Игумен Дамаскин (Орловский) // Региональный общественный фонд память мучеников и исповедников Русской Православной церкви. – Ел. текст. дан. – Режим доступа : http://www.fond.ru/index.php?menu_id=374&content_id=48
10. Иеромонах Дамаскин (Орловский). Мученики, исповедники и подвижники благочестия Русской Православной Церкви XX столетия. Жизнеописания и материалы к ним [Текст] / Иеромонах Дамаскин (Орловский). – Тверь : Булат, 1996. – Кн. 2. – 410 с.
11. Карпов Георгий Григорьевич [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа : ru.wikipedia.org/wiki/Карпов_Георгий_Григорьевич
12. Маслова И. И. Исторические уроки государственно-конфессиональной политики в России : анализ деятельности Совета по делам религий (1965 – 1985 гг.) [Текст] / И. И. Маслова // Известия Пензенского государственного педагогического университета. – 2011. – №23. – С. 513–518.
13. Петров С. В. Проблема інтеракції суб'єктів релігійної політики СРСР в 1940-і – 1960-і роки [Текст] / С. В. Петров // Історичні і політологічні дослідження: науковий журнал. – 2014. – № 1-2 (55-56). – С. 179–191.
14. Російський Державний Архів новітньої історії (далі – РДАНІ). – Ф. 5. – Оп. 16. – Спр. 1. – Арк. 2–78.
15. РДАНІ. – Ф. 5. – Оп. 55. – Спр. 10. – Арк. 2–4.
16. Російський Державний архів соціально-політичної історії. – Ф. 17. – Оп. 132. – Спр. 497. – Арк. 4.
17. Совет по делам религий при Совете министров СССР [Электронный ресурс] // Мир религий. – Режим доступа : <http://www.religio.ru/lecsicon/17/12.html>
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО). – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 20–24.
19. ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 2.

Ю. В. Вильховой

**АНТИРЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА В СССР:
МЕХАНИЗМ ВЫРАБОТКИ И ПРОБЛЕМЫ ВОПЛОЩЕНИЯ
(СЕРЕДИНА 1940-х – 1960-е ГОДЫ)**

Автор раскрывает механизм выработки и внедрения, через органы партийной и государственной власти, политики, по отношению к религии и церкви в СССР, а также анализирует проблемы интеракции субъектов этой политики. Речь идет о взаимодействии между различными ветвями законодательной, исполнительной и

партийной власти в СССР, в контексте выработки и реализации политики по отношению к религиозным объединениям. Автор говорит о путях взаимодействия органов советской и партийной власти с судебными и правоохранительными структурами, которые обеспечивали соблюдение «социалистической законности» по отношению к церквям и верующим. Он рассматривает деятельность Совета по делам РПЦ и Совета по делам религиозных культов, акцентирует внимание на скрытой борьбе между ними, анализирует их кадровый потенциал, а также отношения с высшим руководством государства. В исследовании представлены некоторые малоизвестные науке аспекты, которые касаются процессов регистрации религиозных общин, характера атеистической работы, а также раскольнической деятельности среди церквей органов госбезопасности.

Ключевые слова: религиозная политика, церкви, Совет по делам РПЦ, Совет по делам Религиозных культов, идеологический отдел ЦК КПСС, религиозные организации, законодательство о религиозных культах, духовенство, верующие.

Y. V. Vilhovoy

THE ANTI-RELIGIOUS POLICY OF THE SOVIET UNION: THE MECHANISM OF ELABORATION AND THE PROBLEMS OF REALIZATION (MID-1940S – 1960S)

The author reveals the mechanism of development and implementation of the policy toward religion and the church in the USSR through the organs of the party and the government. The article analyzes the problem of interaction of subjects of the anti-religious policy of the Soviet Union. The author tries to create a system that determines the position and role of the subjects of religious policy on the basis of previously unknown documentary material. Separately, the issues of interaction between different branches of the legislative and the executive powers as well as the party regime in the Soviet Union in the process of policy formulation and implementation in relation to religious organizations are under consideration. In addition, the article discusses the ways of cooperation of Soviet and Party authorities with judicial and law enforcement structures that ensured compliance with the “socialist legality” in respect of the Church and the faithful. Particular attention is paid to the activities of two very important public bodies – the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church and the Council for the Affairs of Religious Cults. The author describes the process of the hidden struggle between two Soviets, analyzes their human potentials, and also the relations with the highest authorities of the state.

The article reveals the complicated mechanism of the development of legislation on religious cults in the USSR. On the basis of the documents, the author tries to confirm the conceptions of those researchers who claim the existence of a dual policy towards religion, which existed in the depths of the Soviet Union. In particular, the author confirms the thesis that the law on religious cults was freely interpreted by functionaries of two councils: the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church and the Council for the Affairs of Religious Cults. The article describes examples of personal attitudes of the state and Party leaders in the way of implementing the policy toward religious organizations. The author considers some aspects that are little known to the scholars that deal with processes of registration of religious communities, the nature of atheistic activity and also dissident activities among the churches by the state security agency.

Keywords: *religious policy, churches, state security organs, the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church, the Council for the Affairs of Religious Cults, the ideological department of the Central Committee of the CPSU, religious organizations, legislation on religious cults, the clergy, the faithful.*

Надійшла до редакції 20 травня 2016 року

* * *